

Utdannelseksemplar

HØGSKOLEN I HARSTAD

S
K
R
I
F
T
S
E
R
I
E

Sen. 478/2000:14
eho. 2

BARN OG SKILSMISSE:

Konsekvenser for utvikling av barn og unges identitet, intimitet og kjærlighetsforhold

Lars Bjørgum

HiH Skriftserie 2000/14 - Harstad College

Ser. 478/2000:14
sks 2

Ser. 478/2000:14
sks. 2

BARN OG SKILSMISSE:

Konsekvenser for utvikling av barn og unges identitet, intimitet og kjærlighetsforhold

Lars Bjørgum

HiH Skriftserie 2000/14 - Harstad College

HØGSKOLEN I HARSTAD

HARSTAD COLLEGE

Tittel <i>Barn og skilsmisse: Konsekvenser for utvikling av barn og unges identitet, intimitet og kjærlighetsforhold.</i>		Nummer/Number 2000/14
		Sider/Pages 24
Forfatter/Author Lars Bjørgum		
Avdeling/Department Helse- og Sosialfag, Barnevernspedagogikk	Prosjekt/Project	
Sammendrag/Abstract Rapporten tar opp til diskusjon utvalgt forskning knyttet til konsekvensene av foreldres skilsmisse for barns utvikling. Virkningen av skilsmisse for ektefellen vil ikke diskuteres eksplisitt. Empiriske funn knyttet til følgende områder blir diskutert nærmere: Utvikling av identitet, evne og vilje til intimitet (herunder holdninger til samliv, ekteskap og skilsmisse), transgenerativitet og ekteskapelig ustabilitet, og nære relasjoner og kjærlighetsforhold. I tillegg diskuteres en del funn knyttet til effekten av foreldrekonflikt i forhold til skilsmisse, og det argumenteres for at graden av konflikt i hjemmet er av betydning for barns tilpasning etter skilsmisse. En del sider ved skilsmisse og familieliv som fenomen blir problematisere, og noen vanlige metodiske problemer i forbindelse med studiet av skilsmisse og skilsmisseeffekter blir belyst gjennom diskusjon av utvalgt empirisk forskning.		
Stikkord	Skilsmisse, foreldrekonflikt, identitet, intimitet, transgenerativitet	Key Words
ISBN 82-453-0155-8	ISSN 0807-2698	

Forord

13. desember 2000 meldte NRK Troms at 13-åringene har sex med voksne. I samme reportasje fortelles det at 11- og 12-åringene kontakter helsesøster og vil ha veiledning i forhold til prevensjon. Parallelt med dette vet vi at skilsmisseratene det siste 10-året – tross en del svingninger fra år til år – har vært rekordstor. *Kan disse to fenomenene knyttes til hverandre på noen annen måte enn som en observert samvariasjon? Har vi grunnlag – teoretisk sett – til å anta at en kausal forbindelse eksisterer? Er det noe som tilsier at foreldres skilsmisse vil påvirke barns forhold til intimitet i en eller annen form, og at kjærlighets- eller seksuelle forhold delvis vil være determinert av forhold som foreldrene foretar seg?*

Denne typen spørsmål ligger bak problemstillingene i denne rapporten. Forskning handler for en stor del om generalisering av kunnskap, og rapporten er en presentasjon, sammenfatning og analyse av deler av den forskningen som foreligger om barn og unges reaksjoner etter foreldrenes skilsmisse.

Den nevnte typen hendelser er forhold som en barnevernsansatt i en eventuell barnevernsak vil måtte forholde seg til. Av denne grunn er det viktig at ressurser i form av samdrags og teoretiske analyser finnes, og at dagens studenter – morgendagens barnevernspedagoger – har tilgang til materialet ved behov. Dette er noe av motivasjonen for det foreliggende arbeidet.

Forfatteren er p.t. fagansatt ved barnevernspedagogikk-utdanningen ved Høgskolen i Harstad.

Harstad, 15.12.00

Lars Bjørgum
psykolog

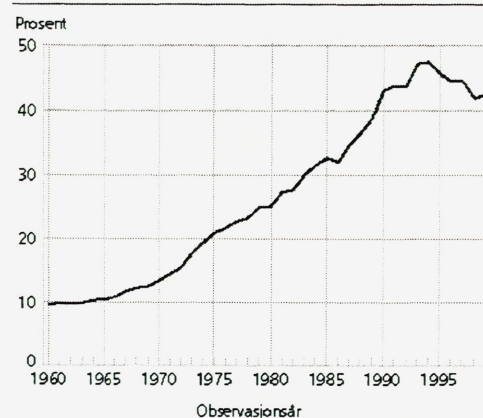
Innledning

Skilsmisse har i de senere år blitt et fenomen med betydelig utbredelse i vårt eget samfunn, og også i resten av den vestlige verden. Amerikanske overslag viser at mellom 20% og 30% av amerikanske barn som vokste opp i 70-årene hadde skilte foreldre. I tillegg kommer mellom 3% og 5% som berøres av separasjon. Det var anslått at mellom 32% og 44% av alle barn var eller ville bli involvert i skilsmisse eller separasjon (Silvestri, 1992). Andre overslag vurderer tallene som noe høyere. Hetherington (1979 i Silvestri, 1992) anslår at mellom 40% og 50% av amerikanske barn født på 70-tallet på et eller annet tidspunkt vil leve i en familie med enslig mor eller far. Tallene for Norge viser noe av de samme tendensene. Det ble i 1998 inngått totalt 23.354 ekteskap, men antallet skilsmisse og separasjoner var 11.579

(Statistisk Sentralbyrå, 2000). Tallene vil slik de foreligger kun være et uttrykk for skilsmisseraten (forholdet mellom gifte og skilte/ separerte par) i 1998. Selv om relativt mange skilsmisser foregår i familier uten barn, vil likevel majoriteten av skilsmisene – anslagsvis mellom 55% og 60% (amerikanske tall) – skje i familier med barn (Hetherington, Cox & Cox, 1982; Peck,

1989). I 1999 skjedde ca. 56% alle skilsmisser in Norge i familier med et eller flere barn under 18 år, og vel 9000 barn ble direkte berørt. I tillegg kom vel 5.500 ungdommer over 18 år (Statistisk Sentralbyrå, 2000). Det eksisterer ikke noen offisiell statistikk over inngått og oppløste samboerskap. En konsekvens av dette er at tallene på barn som opplever *familieoppløsning* systematisk vil være for lave. Det er gode grunner til å anta at brudd i samboerskap vil bringe med seg mange av de samme effektene som skilsmisse. Dette diskuteres imidlertid mer utfyllende i senere deler av rapporten. En grafisk fremstilling av den beregnede andelen ekteskap som vil bli oppløst¹ er gitt i figur 1.

Beregnet andel ekteskap som vil bli oppløst forutsatt skilsmissemønster som i det enkelte år. 1960-1999. Prosent.

¹ Forutsatt skilsmissemønster som i det enkelte år.

Skilsmisse anses av mange for å være en sterk predikator for mental og emosjonell helse (Nelson, Allison & Sundre, 1992). Den amerikanske *National Survey of Children*² trekker en liknende konklusjon, og finner at: "*Skilsmisse fører til en signifikant økning av barns risiko for å utvikle emosjonelle problemer og atferdsproblemer.*". De konkluderer videre med at skilsmisse mens barnet er i barneskolealder dobler sjansene for at barnet trenger eller allerede har fått psykiatrisk hjelp, sammenlignet med barn fra intakte familier. Andelen barn som viser aggressiv eller antisosial atferd (i hjem, skole eller i lek) er høyere blant skilsmissebarn, og disse barna har også større sjanse for å føle seg forsømt og avvist av sine foreldre (Hetherington et al., 1982; Wallerstein & Kelly, 1980; Zill, 1978). Kulka og Weingarten (1979 i Silvestri, 1992) finner støtte for at barn av skilsmisse opplever en rekke vansker i senere voksenliv. Disse rapporterte oftere å ha følt "forestående nervøst sammenbrudd", søkte oftere profesjonell [psykologisk] hjelp, rapporterte oftere høyt angstnivå, og hadde i større grad vansker med mestring når motgang forekom. Liknende studier indikerer at skilsmisse også kan føre til depresjon som et resultat av følelse av tap (Drill, 1986). Ihht. Wallerstein & Blakeslee (1989) vil nærværet av en ny steforeldre vanligvis ikke kunne kompensere for sorgen barnet føler over tapet av biologisk foreldre. Hetherington & Clingempeel (1992) undersøkte en gruppe tenåringer en lengre periode i etterkant av skilsmisse i familien. Til tross for en del variasjon i svarene fant de samlet sett at barn fra hjem med alenemødre syntes å ha tilpasningsvansker selv 4–6 år etter skilsmissen, med hovedvekt på atferdsvansker, dårlige skoleprestasjoner og svekket sosial kompetanse. Også relasjonen til mor ble undersøkt; sammenliknet med intakte familier var det en betydelig høyere grad av konflikter mellom mor – barn. Det samme gjaldt forholdet mellom søsken, i kontrast til andre funn for yngre søsken. En senere metaanalyse som oppsummerte 92 studier og omfattet 13000 barn finner at barn fra skilsmissec familier skårer signifikant lavere på faktorer for velbefinnende enn barn fra intakte familier (Amato & Keith, 1991). Størst negativ effekt av skilsmissen ble funnet for områdene atferd (aggressivitet, kriminalitet, atferdsvansker) og far-barn relasjonen. Til tross for overveiende små forskjeller fant forfatterne å måtte forkaste hypotesen om at *skilsmisse ikke har noen skadelig effekt og at barn tilpasser seg fort.*

² Et representativt utvalg barn som ble fulgt fra midten av 70-tallet og videre fremover (Furstenberg & Cherlin, 1991).

Dersom en tar skilsmissestatistikken i betraktning synes det da åpenbart at de samlede konsekvensene av skilsmisse er ganske betydelig. Dette gjelder for det enkelte barn og ungdom, såvel som foreldrene.

Avgrensning og problemstillinger

Rapportens sentrale problemstilling vil være: *Hvilke konsekvenser vil skilsmisse ha for 1) Utvikling av identitet, 2) Evne og vilje til intimitet (herunder holdninger til samliv, ekteskap og skilsmisse), 3) Transgenerativitet og ekteskapeleg ustabilitet, og 4) Nære relasjoner og kjærlighetsforhold.* Videre søker rapporten å problematisere en del sider ved skilsmisse og familieliv som fenomen. Vanlige metodiske problemer i forbindelse med studiet av skilsmisse og skilsmisseeffekter vil bli belyst gjennom diskusjon av en del empiriske data, og et utvalg forskning knyttet til konsekvensen av foreldrekonflikt i forhold til skilsmisse vil bli belyst.

Skilsmisse vil videre i arbeidet henviser til oppløste samliv der partene har felles barn. Det finnes riktignok tilfeller som avviker fra denne "malen" hvor en kan tenke seg at liknende problemstillinger gjør seg gjeldene. Eksempel på dette kan være forhold der en eller begge av partene har brakt med seg barn fra tidligere forhold inn i et nytt samliv. Slike mer spesielle tilfeller vil dels være inkludert i de studiene som er referert, dels ekskludert, men vil uansett ikke bli diskutert eksplisitt i oppgaven.

Diskusjonene forholder seg i hovedsak til 4 aldersgrupper: yngre skolebarn (6–8 år), eldre skolebarn (9–12), ungdom (13–18) og voksne barn (19–). Dette er i tråd med Wallerstein og Kelly (1980), og gjelder dersom ikke annet er nevnt.

Utvikling av identitet er først og fremst rettet mot barn. Når det gjelder utviklingen av intimitet og kjærlighetsforhold er dette noe som foregår hovedsakelig i ungdomstiden og oppover (dog noe avhengig av hvilken teoretisk utviklingsmodell en støtter seg til), og vil være mindre aktuelt for barn. Av denne grunn vil ikke alle typene konsekvenser bli diskutert for alle aldersgruppene.

Arbeidet vil i det videre omhandle/diskutere konsekvensene av skilsmisse for barn (personer) som selv har opplevd skilsmisse. Effekten av skilsmisse på foreldrene vil ikke være i fokus. Språklig representerer dette et problem, idet skilsmissebarn også blir voksne (jfr. del 4.3 *Nære relasjoner/kjærlighetsforhold*). I en del amerikansk litteratur er begrepet *Adult Children of Divorce (ACD)* brukt om voksne som har opplevd skilsmisse i

egen barndom. Da det ikke finnes noe godt norsk synonym for dette vil disse tidvis være omtalt som barn, voksne skilsmissebarn, eller barn med skilte foreldre.

Effektene en ser hos foreldrene etter en skilsmisse (eller for del saks skyld før skilsmis- sen) kan ikke uten videre isoleres fra de en ser hos barnet. Det er viktig å ta i betraktning at barn og foreldre—ved siden av å være selvstendige individer—også fungerer som en enhet. Dette støttes av bla. Bronfenbrenner, som i sin proposisjon C som hevder at "*Hvis et medlem av en dyade gjennomgår en utviklingsmessig forandring, er det sannsynlig at den andre [parten] også gjør det.*" (Bronfenbrenner, 1979 s. 65, egen oversettelse).

Bronfenbrenners proposisjon er forøvrig i tråd med transaksjonsmodellen for utvikling slik den er beskrevet av bla. Smith og Ulvund (1993). Også empirisk er det rikelig støtte for et slikt interaksjonistisk syn på utvikling. Den nokså ensidige fokuseringen på *barns* konsekvenser av skilsmisse yter dessverre ikke feltet og forskningen full rettferdighet. Dette må ses på som et forsøk på å forenkle et allerede komplisert bilde, mer enn som et uttrykk for at foreldre og barn eksisterer psykologisk adskilt fra hverandre.

1.1 Konseptuelle betraktninger

Skilsmisse kan være så mangt. Normalt vil en mene et i juridisk forstand avbrutt ekte- skap som oppløses ved bevilling av fylkesmann eller ved dom. I psykologisk betydning er det imidlertid mer hensiktsmessig å betrakte skilsmisse som et avsluttet samliv, enten det nå foregår ved at en av partene tar ut separasjon, ved at en ektefelle flytter ut uten formell separasjon, eller ved at et samboerskap avsluttes.

Mye av den forskningen som foreligger i dag trekker ingen distinksjon mellom ulike typer skilsmisse, og kontrollerer ikke for en rekke av de faktorene som på mange måter avgjør hva en skilsmisse er, og hvilke konsekvenser den får. Flere forhold må tas i be- traktning når en skal vurdere hva en skilsmisse *kan være*:

- Noen familier som lever under dårlige sosiale eller økonomiske kår, og familier med alvorlig psykisk lidelse eller rusmiddelmisbruk, kan pga. en eller flere av disse fakto- rene mislykkes i å skape oppvekstforhold for sine barn som tilfredsstillende eller andres standarder. Bla. innebærer dette økt risiko for at foreldrenes samliv oppløses, og far (dvs. den av foreldrene uten den primære omsorgen) vil i liten eller ingen grad bidra til barnas oppvekst, psykologisk og/eller økonomisk. Studier har vist at disse barna komme dårligere ut enn andre barn (se bla. Bolger m.fl. (1995); Ferguson,

Horwood & Lynskey (1995)). De negative effektene en observerer kan enten være forårsaket av skilsmissen, eller være en effekt av de samme forhold som ledet til skilsmissen.

- Noen familier som i og for seg har det bra økonomisk og sosialt, vil gjennom skilsmissen redusere livskvaliteten i den familien barna lever i. Mor og barn får reduserte økonomiske kår, og det blir knapphet på goder som er viktige for dem. Den reduserte livskvaliteten vil komme av skilsmisse, men negative utviklingsmessige konsekvenser kan komme av den reduserte livskvaliteten, ikke av skilsmissen i seg selv.
- "Skilsmisse" som er forårsaket av forhold som ikke gjelder familielivets sosiale betingelse eller interne forhold– f.eks. dødsfall eller lengre tids fravær pga. jobb–vil kanskje ha effekter som er forskjellig fra de en finner etter andre typer skilsmisse. I tillegg blir det stadig vanligere at aleneomsorgs-familier dannes (typisk mor-barn) uten at far har vært del av familien. Omstendighetene familien dannes under kan kanskje være vel så viktig som familiestrukturen i seg selv (Edwards, 1987).
- En betydelig andel av skilsmisser vil (sannsynligvis) ha sin årsak i familieinterne forhold, kanskje typisk konflikter mellom foreldrene³. For disse familiene kan en skilsmisse representere såvel nedgang som oppgang i barnets utsatthet for konflikter. Hvilke konsekvenser vil dette kunne ha?
- Omstendighetene skilsmissen skjer under, er påvist å ha betydning for barnas tilpasning (Wallerstein & Kelly, 1980). Om skilsmissen er en rasjonell beslutning om å avslutte et uholdbart samliv, om den skjer impulsivt, som en reaksjon på en stressende hendelse utenfor familien, eller etter oppfordring fra andre (psykoterapeut e.l.) vil kunne være avgjørende for videre mestring og samhandling, både mellom foreldre-barn og foreldre-foreldre.
- Det foreldreskapsarrangementet barnet skal fungere innenfor etter skilsmissen kan ha noe å si hvordan skilsmissen oppleves, og for videre tilpasning og utvikling. Skilsmisse kan føre til såvel tap av foreldrekontakt som bedre kontakt med en av eller begge foreldrene.

³ Familier med dårlige sosiale kår vil være mer utsatt for konflikter enn familier med tilsvarende gode betingelser. Her menes imidlertid familier der livsvilkårene i seg selv ikke representerer noe substansielt problem.

I tillegg er det av betydning å fokusere på hva familien er forut for skilsmissen, for å kunne vurdere effekten av en skilsmisse. Familien har tradisjonelt vært betraktet som *en avgrenset gruppe knyttet sammen av et sett interrelaterte roller* (Edwards, 1987). Hva en slik forståelse bidrar til er å fokusere oppmerksomheten på et relativt begrenset sett sosiale relasjoner. Man vil mange ganger overser at familier ofte er nokså løselig organisert, og betrakter i stedet familien som et lukket system. Når en samhandler med familien som en gruppe risikerer en å gi det inntrykk at familierelasjonene eksisterer innenfor et sosialt og miljømessig vakuum. Etterhvert som det blir vanligere med 2 forsørgere innen familien får dens medlemmer stadig mindre tid til samtidig kontakt med hverandre. 2/3 av hver ektefelles tid vil som oftest gå med til jobbing og soving, førskolebarn vil ofte være i barnehage eller annen form for omsorg utenfor hjemmet, og skolebarn vil være på skolen. Barn (og voksne) vil danne relasjoner med personer utenfor familien, og bruke tilsvarende mindre tid på familiemedlemmene. Familien vil altså ikke være noe distinkt system, og vil heller ikke ha en spesifikk geografisk lokalisering, selv om familiehjemmet ofte betraktes som senter for begivenhetene (Edwards, 1987). På basis av dette kan en antyde at mye av familielivet faktisk skjer utenfor familien, med de konseptuelle og metodiske problemene dette medfører.

Konsekvenser av skilsmisse

Noe av problemet med forskningen innen feltet er at skilsmisse ikke er noen enkeltstående hendelse som opptrer og deretter går over i løpet av noen få uker. Det er i stedet en prosess som utvikler seg gradvis og gjennom flere stadier, og typisk over relativt lang tid. Effekten på de involverte partene (dvs. foreldre og barn) vil ofte opptre gradvis, og kan kreve lang tids bearbeiding for å løses. Det foreligger i dag en mengde forskning som har studert effekten av skilsmisse ved hjelp av en rekke forskjellige tilnærminger. Resultatene av denne forskningen er i høyeste grad divergerende—endel forfattere finner skadelige langtidseffekter (Wallerstein & Kelly, 1980; Wallerstein & Blakeslee, 1989; Amato & Keith, 1991; Hetherington & Clingempeel, 1992; Zill, Morrison & Coiro, 1993), andre finner kun korttidseffekter, noen finner ingen eller bare positive effekter (Santrock, 1975, Reinhart, 1977, Hodges, 1991; Warren et al., 1986 som referert i Hodges, 1991), og andre finner både positive og negative effekter (Lopez, 1987). En rekke faktorer som påvirker hvordan familiemedlemmer reagerer på og tilpasser seg etter

skilsmisse er identifisert. Hetherington et al. (1982) inkluderer skilsmisens forløp, foreldre-barn forholdet forut for skilsmissem, barnets alder og kjønn, barnets mestringsferdigheter, sosioøkonomisk status, omsorgsgivers kjønn, og støttesystemer (-personer) utenfor hjemmet, blant disse medierende faktorene. Black & Sprenkle (1991) nevner individuelle- og familie-mestringsstrategier, familierelasjonenes kvalitet, støttende nettverk tilgjengelig for foreldre og barn, og sosiale og kulturelle normer angående skilsmisse. Hodges (1991) nevner i tillegg stress (rettet både mot barn og omsorgspersonen), visitasjon fra den andre forelder, og kvaliteten på omsorgen i hjemmet. Effektene hos mor og barn etter skilsmisse vil generelt ha lengre varighet og kreve mer (bearbeiding) for å løses. En mulig årsak til dette kan være at mors rolle forandres radikalt, fra å være den primære omsorgsgiver for barnet innen en familie til å bli familieoverhode og eneforsørger. Dette innebærer i praksis ofte at mor må ut i jobb for å forsørge familien. Samtidig som mor av den grunn blir mindre tilgjengelig for barnet, øker barnets behov for omsorg og oppmerksomhet fra mor fordi det nå kun har en omsorgsperson å forholde seg til. Som et resultat av dette vil barnet bli mer krevende (Bronfenbrenner, 1979). Empiriske data har vist at skilte foreldre stiller færre "modenhetskrav", kommuniserer mindre bra, tenderer mot å være mindre hengiven ovenfor barnet, og viser markert inkonsistens i disiplin og kontroll over barnet sammenlignet med foreldre i intakte familier (Hetherington, Cox og Cox, 1982). Denne tendensen ses sterkere ovenfor gutter enn jenter. I tillegg er tendensen større til å bruke negative sanksjoner ovenfor guttebarn (Hetherington et al., 1982).

1.2 Identitet og Intimitet

Wallerstein & Kelly (1980) utførte en større longitudinell undersøkelse der de samlet kvalitative data om 131 barn og unge fra 60 familier. Familiene ble fulgt fra de ble henviset til en skilsmisseklinikk og i en periode etterpå, med oppfølging etter 5 år og 10 år samt en mindre oppfølging etter 18 mnd.

For yngre barn (9–12 år) finner forfatterne at barnas oppfatning av sin egen identitet i stor grad er knyttet til (den eksterne) familiestrukturen, og de er avhengig av nærvær av foreldrene for konsolidering av alders-spesifikk identifikasjon. Mange barn virket forvirret og engstelig for bristende identitet ved skilsmissem. Deler av denne engstelsen var knyttet til barnas oppfatning av hva som var rett og galt og deres samvittighet, som i stor

grad er under dannelse i denne perioden. Dette ble av barna oppfattet som en direkte trussel mot deres integritet og identitet.

For eldre barn (13–18 år) kom skilsmisse på et tidspunkt der barna naturlig ville være opptatt av sex, ekteskap og leting etter en partner. Disse temaene ble noen av de største bekymringene for denne gruppen i etterkant av skilsmissen. Dette kom til uttrykk gjennom bekymring for om deres egne ekteskap ville holde, tvil om hvorvidt de ville gifte seg i det hele tatt, og engstelse for sin egen kompetanse som fremtidige seksualpartnere. De fant også at den normale engstelsen tenåringer opplever i forhold til egen tiltrekningskraft og egne forhold var flerdoblet (ibid., s. 86).

Ved oppfølging etter 5 år fant Wallerstein og Kelly at 34% av barna syntes å være spesielt godt tilpasset, 29% plasserte seg i en mellomstilling, og vel 1/3 ble funnet å være "intenst ulykkelig og misfornøyd" med skilsmissen. Blant den ulykkelige tredjedelen var depresjoner den mest vanlige psykiske reaksjonen. Dette manifesterte seg i tillegg på en rekke andre måter, bla. gjennom seksuell promiskuøsitet.

Undersøkelsen inneholder imidlertid en del metodiske svakheter. Spesielt alvorlig er utvalget av familier som deltar. Disse var henvist til en skilsmisseklinikk av advokater, kirkelige instanser eller til dels rettskjennelser. Familier med barn med alvorlige psykiatriske problemer var ekskludert, men undersøkelsen inkluderer familier der foreldrene har tildels alvorlige psykiske problemer. Halvparten av fedrene og nær halvparten av mødrene var moderat forstyrret eller var hyppig ute av stand til ta hånd om familien pga. alvorlige nevroser eller rusmiddelavhengighet. Inkludert i denne gruppen var bla. kronisk deprimerte, tidvis suicidale, og foreldre med langvarige problemer med å kontrollere raseri og seksuelle impulser. Ytterligere 15% av fedrene og 20% av mødrene var alvorlig forstyrret, og hadde forhistorier som inkluderte paranoid tenkning, bisarr atferd og manisk-depressiv lidelse. Kun 1/3 av utvalget var vurdert som "adekvat psykologisk fungerende" forut for skilsmissen. En kan vanskelig se bort fra at slike egenskaper ved foreldrene vil kunne innvirke på barnas tilpasning og fungering under og etter skilsmissen. Utvalget kan heller neppe betraktes som et typisk utvalg av skilsmissefamilier. Undersøkelsen hadde ingen kontrollgruppe, og kontrollerte heller ikke for særlig mange demografiske variabler. På basis av dette kan det være vanskelig å generalisere funnene til andre grupper barn og familier.

Utvikling av identitet og evne til intimitet har også vært undersøkt av bla. Nelson et al. (1992). Forfatterne undersøkte to problemstillinger: 1) Hvordan skilsmisse i løpet av Eriksons *Identitets-stadium* mulig kan påvirke personers identitetsdannelse⁴, og 2) Hvordan skilsmisse i løpet av Identitets-fasen påvirker senere evne til intimitet. De sammenlignet 3 grupper barn: barn som opplevde skilsmisse før fylte 11, mellom 11 - 17, og barn fra intakte familier. Gruppene ble analysert i forhold til 2 uavhengige variabler: skilsmissestatus og familiefunksjonering. Som uttrykk for familiefunksjonaliteten brukte forfatterne tre mål: kohesjon, adaptibilitet og kommunikasjon. Analyse av resultatene avslørte ingen signifikante forskjeller mellom gruppene for hverken familiestatus eller familiefunksjonalitet. Det ble heller ikke funnet noen signifikant interaksjon mellom de to variablene med de personlighetsmålene som ble brukt.

Undersøkelsen har imidlertid flere svakheter. Utvalget var forholdsvis lite (136 personer), spesielt for skilsmissegruppene (hhv. 55 og 44 personer). Deltakerne var videre frivillig college-studenter fra. 2. og 3. år. Pga. begrensningene i utvalget kan en vanskelig generalisere funnene til andre typer grupper. En kan i tillegg stille spørsmål ved om testinstrumentene som ble brukt er pålitelige nok. Forfatterne benyttet *The Personal Orientation Inventory (POI)* som er et generelt instrument for å måle selvaktualisering, i stedet for å benytte en test som er spesielt beregnet for å måle identitet og intimitet. POI er videre basert på selvrapporing, og er som sådan utsatt for skjevheter i forhold til bla. sosial ønskelighet. Bruken av FACES for måling av familiefunksjonaliteten bryter også med den intenderte bruken på flere punkter. Samlet representerer dette forholdsvis massiv kritikk mot resultatene både hva indre og ytre validitet angår⁵.

Silvestri (1992) trekker en liknende konklusjon som Nelson et al.. På basis av et utvalg menn i alderen 21 - 42 år som opplevde skilsmisse før fylte 14 finner han ingen forskjell i intimitet sammenlignet med en tilsvarende gruppe fra intakte hjem. Disse resultatene kontradikterer deler av forskningen som er gjort tidligere (bla. Wallerstein & Blakeslee, 1989) der en finner negative effekter så lenge som 10 år etter skilsmissen. Årsakene til denne diskrepansen kan være mange. Først og fremst er det vanskelig å generalisere funnene pga. de mange ulike faktorene som påvirker utfallet av en skilsmisse. En mulig

⁴ Ihht. Eriksons teori er identifikasjon med rollemodeller (og også jevnaldrende) viktig for dannelsen av egen identitet, og vil kunne påvirkes sterkt av forholdet til (og mellom?) foreldrene.

⁵En kan i tillegg stille spørsmål ved om forutsetningene for bruk av 3 X 3 MANOVA er oppfylt.

feilkilde kan være at liknende funn kan ha vært vanskelig å fått publisert nettopp fordi en ikke finner signifikante resultater mellom gruppene; et annet alternativ er at de negative effektene kanskje har blitt gradvis mindre over tid og derved ikke fanges opp av studien.

Hetherington, Cox og Cox (1982) utførte en longitudinell, kvalitativt studie basert på et multimål-multimetode design. De undersøkte 72 hvite middelklassebarn, 36 gutter og 36 jenter, der omsorgsretten var gitt mor (ved dom). Et tilsvarende antall barn og foreldrepar fra intakte familier ble brukt som kontroll. Både barn og voksne ble "undersøkt" 2 måneder, 1 år og 2 år etter skilsmisse. Det ble også gjort en oppfølging etter 6 år med et sterkt redusert testbatteri. Kun barn i førskole ble benyttet i studiet. Av denne grunn studeres ikke forhold som identitet og intimitet direkte. Forfatterne observerte imidlertid dannelsen av kjønnsroller, som en med rimelig sikkerhet kan anta vil bidra til identitetsdannelse og intimitet på et senere stadium. Det ble ikke funnet noen signifikante langtidsforskjeller i kjønnsrolle-preferanser og kjønnsrolle-orientering mellom jenter fra intakte og skilte familier.

For gutter var imidlertid funnene noe mer nyansert. Selv om oppfølging etter 2 mnd. og 1 år ikke viste noen forskjell i forhold til gutter fra intakte familier, begynte forskjeller å vise seg ved oppfølgingen etter 2 år. Guttene viste da lavere maskulin og høyere feminin preferanse på en kjønnsrollepreferanse-test. I tillegg indikerte guttenes tegninger på en *Draw-A-Person*-test mindre kjønnsdifferensiering enn både gutter fra intakte kjernefamilier og jenter fra begge gruppene. Etter 2 år viste guttene som levde alene med mor en større tendens til å leke med jenter og yngre barn, og var mer involvert i typisk feminine aktiviteter. Dette er i tråd med tidligere funn av bla Santrock (1970 i Hetherington, 1982), som finner tendensene til forstyrret kjønnsrolle-identifikasjon dersom gutter skilles fra sine fedre i løpet av de 5 første leveårene.

Forfatterne påpeker imidlertid selv at reliabiliteten for kjønnsrollepreferanse-testen er noe lav, spesielt for de yngste barn. I tillegg kan en stille spørsmål ved validiteten til DAP-testen. Dette gir et noe usikkert grunnlag for å trekke sikre slutninger. I tillegg gjør det ikke-representative utvalget at en bare i begrenset grad kan generalisere funnene til andre (demografiske) grupper barn.

Bronfenbrenner (1979) hevder at skilsmissebarn har større sannsynlighet for vansker med kjønnsrolle-identifikasjon (de viser hyppig tegn til mangel på selvkontroll, og viser

en tendens til antisosial atferd). Hos gutter ser en tendens til forstyrrelser i kjønnsrollemønster dersom separasjon fra far forekom før 5-årsalderen.⁶ Denne effekten er merkbar allerede i førskolealderen, og holder seg gjennom oppveksten og et stykke ut i tidlig voksenalder. For piker ses effekten av fravær av far først i ungdomstiden. Effektene her var konsentrert omkring heteroseksuelle forhold, og gav seg hovedsakelig utslag i vansker med å etablere tilfredsstillende forhold til menn.

Hodges (1991) anmerker at ungdom kan oppleve vansker med sin egen og foreldrenes seksualitet, spesielt dersom foreldrene har forhold til noen som ikke er så langt fra barna i alder (en ikke uvanlig situasjon for skilte menn). Foreldre bør derfor søke å minimalisere tenårings eksponering til sin egen (foreldrenes) seksualitet, spesielt i det første året etter skilsmisse.

1.2.1 Holdninger til ekteskap og skilsmisse.

Ved 10-årsoppfølgingen⁷ av Wallerstein og Kelly's *California Children of Divorce Project* fant Wallerstein og Blakeslee (1989) at deltakerne i undersøkelsen som en gruppe er mer konservativ enn sine foreldre; de ønsket et godt ekteskap, forpliktelser, kjærlighet og trofasthet. Paradoksalt nok var disse ønskene nokså forskjellig fra hvordan de trodde det ville gå med deres senere forhold og ekteskap. Angsten for å ikke nå sine mål, for å bli forlatt og sviktet i forhold til det motsatte kjønn, var intens og gjennomgående. Dette så på mange måter ut til å virke som en selvoppfyllende profeti. Disse befant seg ofte i parallelle forhold, noe som med stor sannsynlighet fører til at en blir forlatt. Til en viss grad virket det som om de (ubevisst) søkte til forhold som bekreftet frykten for tap og avvising (Wallerstein & Blakeslee, 1989 s. 56)⁸.

Har så disse observasjonene blitt bekreftet av andre typer studier? Greenberg & Nay (1982 i Black & Sprenkle, 1991) administrerte et spørreskjema til tre grupper college-studenter der foreldrene enten var gift, skilt, eller der en av foreldrene var død. Hovedfunnet var at de studentene som hadde opplevd skilsmisse hadde de mest positive hold-

⁶Teknisk sett en interaksjon mellom skilsmisse og omsorgsgivers kjønn.

⁷ Endel av personene som deltok var også intervjuet etter 15 år, og er inkludert i det publiserte materialet.

⁸ Dette er en fortsettelse av Wallerstein og Kelly (1989)'s studie. De samme metodiske reserwasjonene gjelder her.

ningene til skilsmisse. Et liknende resultat ble funnet av Rozendal (1983) idet studenter fra skilte familier ga mer positiv vurdering av uttrykket "skilsmisse" enn studenter fra intakte familier eller familier der en av foreldrene var døde. Black og Sprenkle finner imidlertid ikke denne forskjellen igjen i sitt utvalg. De finner ingen effekt av skilsmissen alene; imidlertid finner de en interaksjon mellom kjønn og ekteskapsstatus idet menn fra skilte familier er signifikant mer positiv i sine holdninger til skilsmisse. De var heller ikke i stand til å påvise noen forskjell i holdninger til skilsmisse avhengig av alder ved skilsmisse. Tilsvarende skulle en kunne forvente at barn fra skilte familier var mer skeptiske til ekteskap, sammenlignet med studenter fra intakte familier og familier der en av foreldrene var avdød. Dette støttes av bla. Stevenson og Black (i Black og Sprenkle, 1991). Heller ikke denne hypotesen finner Black og Sprenkle (1991) å kunne støtte. Senere studier har imidlertid funnet å måtte forkaste null-hypotesen om at personer som opplever skilsmisse som barn viser en systematisk og positiv dreining i holdninger til skilsmisse, og en mer negativ innstilling til ekteskap eller samboerskap. Tasker & Richards (1994) finner en tendens til mer negativ holdning til ekteskap i sin litteraturgjennomgang, spesielt dersom skilsmissen ledsages av et høyt konfliktnivå mellom foreldrene. Samtidig påpeker de at mange av de det gjelder viser en tendens til å inngå ekteskap tidligere i forhold til tilsvarende grupper som ikke opplever skilsmisse, uten at dette uten videre kan anses å ha implikasjoner for *holdningen til ekteskap* per se. Tilsvarende finner Diekmann & Engelhardt (1995) en intergenerasjonell overføringseffekt i et utvalg på 10000 respondenter i Tyskland. Effekten blir observert i både yngre og eldre alderskohorter, men med en betydelig kjønnsforskjell der gutter viser en større effekt enn jenter.

1.3 Transgenerativitet og ekteskapeleg ustabilitet

Ideen om ekteskapeleg ustabilitet ble først fremsatt av Pope og Mueller (1976), og har senere fått empiriske støtte fra en rekke andre forskere, bla. Kulka og Weingarten (1979) og Glenn og Shelton i 1983. Begrepet ble definert som "[...] ekteskap med en høy risiko for å bli frivillig oppløst gjennom skilsmisse eller separasjon." (Silvestri, 1992 s. 83). Pope og Mueller observert en høyere forekomst av egen skilsmisse blant skilsmisse-

barn, og postulerte en "overførings-hypotese" som impliserte en årsak-virknings-sammenheng⁹.

Hos begge kjønn finner man en økt tendens til ekteskadelig ustabilitet, særlig ved oppvekst kun hos mor (Hetherington, 1977, i Bronfenbrenner, 1979). Dette støttes av Wallerstein og Blakeslee (1979). Endel av kvinnene i studiet viser tendens til å gifte seg med den første og beste mannen som dukker opp. Med ett unntak viste det seg at samtlige av kvinnene som giftet seg tidlig (før fylte 20) var skilt ved oppfølgingen etter 10 år. De giftet seg med menn de ikke kjente, og de fleste av disse ekteskapene var voldelige. Noen få av mennene giftet seg også tidlig, men disses ekteskap var intakt ved oppfølgingen. Pope & Mueller (1976) og senere Black & Sprenkle (1991) fant at barn som har opplevd skilsmisse eller dødsfall i familien hadde høyere skilsmisserater i sine egne første ekteskap, og Baumpass og Rindfuss (i Black & Sprenkle, 1991) antydte at skilsmissebarn er mer utsatt for å oppleve ekteskapsavbrudd. Kulka og Weingarten (1979) undersøkte data fra to amerikanske nasjonale utvalg (hvert bestående av over 4000 personer) fra hhv. 1957 og 1976. De konkluderte at det finnes moderat evidens for intergenerasjonell overføring av ekteskadelig ustabilitet. Forskjellene var statistisk signifikant kun for kvinner i 1957, og kun for menn i 1976 (Black & Sprenkle, 1991). Black og Sprenkle finner også en signifikant høyere grad av ustabilitet i ekteskap hos barn oppvokst innen skilsmissefamilier.

Glenn og Kramer (1987) analyserte data fra en større amerikansk undersøkelse for å estimere effekten av foreldrenes skilsmisse på barns utsatthet for egen skilsmisse. Vel 1.500 personer ble intervjuet hvert år i 1973–1978, 1980, og 1982–1985. Personene var utplukket for å representere den ikke-institusjonaliserte engelskspråklige populasjonen i USA (Alaska og Hawaii unntatt), og samtlige ble intervjuet ansikt til ansikt. Effekten ble analysert separat for hvite og fargede kvinner og menn på basis av familiesituasjon ved fylte 16 år. Barn som levde med begge biologiske foreldre ble brukt som referansegruppe. Analysen viste at alle forskjellene mellom referansegruppen og øvrige grupper var i den forventede retningen. For hvite kvinner var forskjellene statistisk signifikant, for

⁹ Den postulerte sammenhengen tilfredsstillende ikke kravene til kausalitet ihht. Mills' kriterie, idet det å ha opplevd egen skilsmisse hverken er nødvendig eller (i de fleste tilfellene) tilstrekkelig for at egen skilsmisse skal forekomme. Foreldrenes skilsmisse bør i denne sammenhengen heller ses som en medierende faktor.

menn nær signifikans. Andelen skilte eller separerte kvinner var 59% større i forhold til referansegruppen; tilsvarende tall for menn var 32%. Analysen støtter hypotesen om at skilsmisse medfører mindre ekteskapeleg stabilitet for voksne skilsmissebarn. Forfatterne finner indirekte støtte for at dette kan skyldes lavere forpliktelser til ekteskapet, og også en viss støtte for at noe av den observerte forskjellen skyldes at skilsmissebarn i gjennomsnitt gifter seg tidligere enn andre. Med tanke på sammenhengen mellom signifikansnivå, utvalgsstørrelse og effektstørrelse kan en på et *a priori* grunnlag anta at effektstørrelsen i undersøkelsen er forholdsvis beskjeden. En kan derfor diskutere hvorvidt resultatene kan anses å være substansielle, til tross for at de holder eller er nære det valgte signifikansnivået. Tolkning av funnene må derfor gjøres med forsiktighet.

1.4 Nære relasjoner og kjærlighetsforhold

Hepworth, Ryder og Dryer foreslo i 1984 (referert i Silvestri, 1992) at tidlig tap av en av foreldrene ville kunne føre til at visse kompensatoriske mekanismer i forhold til intime forhold ble utløst, med premature eller manglende forhold som resultat. For å teste hypotesen undersøkte de et utvalg studenter som hadde opplevd skilsmisse etter fylte 16 år, dvs. i løpet av Eriksons *Intimitets-stadie* (Erikson, 1997). Resultatene viste at barn fra skilte hjem hadde større sjanse for å være involvert i en eller annen form for forhold, enten seriøst eller tilfeldig. I tillegg hadde skilte barn det største antallet seksualpartnere. Resultatene støttet hypotesen om at tap av foreldre affiserer senere intime forhold, og støtter også hypotesen om transgenerativitet ved å demonstrere at skilsmissebarn opptrer forskjellig i sine senere intime forhold sammenlignet med barn fra intakte hjem. Liknende funn oppsummeres av Furstenberg og Cherlin (1991). De finner at barn som levde alene med en av foreldrene oftere hoppet av studier, giftet seg i løpet av tenårene, fikk barn før eget ekteskap, og opplevde skilsmisse i eget ekteskap..

Kelly (1981) som referert i Nelson et al. (1992) undersøkte ungdom 5 år etter skilsmisse i familien og fant at individer som ellers syntes å være vel tilpasset hadde problemer med å opprettholde sunne heteroseksuelle forhold. Spesielt gjaldt dette kvinner. Dette støttes av Evans (1987) som finner en kombinasjon av frykt for tilknytning og frykt for å bli forlatt—de lærer å ikke bli emosjonelt avhengig av andre fordi deres behov ikke vil bli tilfredsstilt. Imidlertid vil de ettersom forholdet progredierer klamre seg til det heller enn å bli alene igjen, selv om forholdet får preg av misbruk. Liknende observasjoner er gjort

av flere andre. Wallerstein (1985, i Black & Sprenkle, 1991) undersøkte en gruppe personer mellom 19 og 29 og finner at "[...] et signifikant antall menn og kvinner, og spesielt kvinner, virker urolig og flakkende [drifting]. En minoritet bestående av en tredjedel av kvinnene virker spesielt var for forpliktelser og engstelig for svik, og synes å være fanget i et nett av kortvarige seksuelle relasjoner." (Black & Sprenkle, 1991 s. 49, egen oversettelse). Lussen (1988) finner en økt sårbarhet i intime relasjoner. Bildet her er imidlertid ikke klart idet hun også finner økt modenhet, mer intern *locus of control*, og større selvtillit hos subjektene, et funn som går igjen hos flere andre forfattere. Skilsmisse kan i tillegg ha den effekten at det påvirker stevnemøte-aktivitet (*dating*). Dette støttes av Black og Sprenkle (1991) som finner en signifikant høyere stevnemøte-aktivitet i skilsmissegruppen.

Wallerstein og Blakeslee (1989) finner mye av det samme mønstret som bla. Furstenberg & Cherlin, Black & Sprenkle og Lussen. De beskriver et mønster der de voksne skilsmissebarna forholdsvis raskt knytter seg til personer av det andre kjønn, en del av disse etter kort tid, ofte har mange seksualpartnere (i eller utenfor faste forhold), og—paradoksalt nok—ofte blir værende i forhold som ikke fungerer eller der de blir utnyttet for å unngå å gjøre det samme mot partneren som foreldrene i sin tid gjorde mot hverandre (s. 101). En hel gruppe kvinner i studiet var i tillegg primært tiltrukket av eldre menn og etablerte ofte samboerskap med disse, et funn som for øvrig har vært gjort i en rekke andre studier (Hodges, 1991). Den samme tendensen syntes ikke å være noe problem for menn.

Effekten av skilsmisse vs. konflikter i hjemmet

Er virkelig bildet så svart som det til dels kan se ut som? Dersom svaret hadde vært ja, ville vi da vært i gang med å fostre en hel generasjon med mistilpassede individer? En voksende mengde forskning har imidlertid begynt å foreslå at bekymringene har vært noe overdrevet. De problemene en ofte kan observere hos barn av skilsmisse trenger ikke nødvendigvis være forårsaket av skilsmisse i seg selv. Studier har også vist at barn fra skilsmissehjem viser større atferdsproblemer enn barn fra hjem der en av foreldrene er død. En alternativ tilnærming vil være å fokusere mindre på familiestrukturen, men heller rette oppmerksomheten mot familieprosesser på og omkring skilsmissetidspunktet. En av de mest iøyefallende prosessuelle variablene er konflikter i hjemmet.

Forskning har i overveiende grad vist at det mest traumatiske aspektet ved skilsmisse er konflikten og disharmonien assosiert med skilsmissen (se bl.a. Nelson et al., 1992; Long & Forehand, 1987; Tasker & Richards, 1994; Cummings, Zahn-Waxler & Radke-Yarrow, 1981; Jenkins & Smith, 1991; Fergusson, Horwood & Lynskey, 1992).

I skilsmissec familier med høyt konfliktnivå er tendensen at skilsmisse faktisk i større grad ses som en fordel (dvs. avlastning), sammenlignet med lav-konflikts skilsmissec familier (McLoughling & Whitfield, 1984 som referert i Nelson et al., 1992). Denne tendensen vil en sannsynligvis se sterkest hos barnet og dets omsorgspersonen; i mindre grad vil dette gjenspeiles hos den av foreldrene uten omsorgsrett. Høy-konflikts familier – både skilte og intakte – viser en tendens til lavere selvfølelse, mer engstelse og mer depresjoner blant familiemedlemmene enn både lav-konflikts skilte og intakte familier (Long & Forehand, 1987). Objektive mål på dette er imidlertid svært problematisk å finne, idet en vanskelig kan kontrollere for hvordan situasjonen ville vært dersom skilsmisse ikke hadde forekommet. De mest vanlige områdene for konflikt var finansielle forhold, besöksrett, barneoppdragelse og nye intime forhold.

Data fra *National Survey of Children* demonstrerer at barn fra intakte familier hvor foreldrene var i kontinuerlig konflikt ofte viste dårligere tilpasning enn barn fra skilsmissec familier. I 1976 og 1981 ble foreldre med felles samliv intervjuet angående krangel i samlivet. Resultatene viste at i 1981 var barn hvis foreldre var skilt eller separert ikke dårligere tilpasset enn barn av intakte høy-konflikts familier. Barn fra intakte familier som var preget av konflikter både i 1976 og 1981 var dårligst tilpasset av alle: barna var mer deprimerte, impulsive og hyperaktive, og oppførte seg oftere dårlig (Furstenberg & Cherlin, 1991). Hetherington et al. (1982) undersøkte også effekten av konflikt mellom foreldrene. Resultatene peker på 2 viktige poeng: Mønstre av forskjeller mellom gruppene skiftet markert i de to årene oppfølgingen etter skilsmisse varte, og gutter syntes å være mer sårbare for effektene av både konflikt og skilsmisse. I det første året etter skilsmisse fungerte skilsmissec barn dårligere enn høy-konflikts intakte familier. Disse fungerte igjen dårligere enn barn fra lav-konflikts intakte familier. I denne perioden var barn fra begge kategorier skilte familier mer preget av opposisjon til foreldrene, aggresjon, manglende selvkontroll, distraktibilitet, og krav om oppmerksomhet i både skole og hjem. Ved oppfølgingen etter to år hadde situasjonen snudd seg mellom barn fra høy-konflikt intakte familier og lav-konflikts skilte, selv om denne effekten var noe forskjell-

lig for gutter og jenter. Gutter fra konfliktfulte kjernefamilier var mer aggressive og viste mindre prososial atferd som hjelpsomhet, deling og samarbeid med andre, sammenliknet med barn fra lav-konflikts skilte hjem. Selv om gutter fra skilte hjem viste betydelig forbedring i løpet av 2-årsperioden etter skilsmisse og var mindre "forstyrret" enn gutter fra høy-konflikts intakte familier, fungerte de fortsatt dårligere enn gutter fra lav-konflikt intakte familier. Gutter fra høy-konflikts skilt familier hadde mer problemer enn alle de andre gruppene på samtlige av tidspunktene i undersøkelsen. For jenter fra familier med lavt konfliktnivå (både skilte og intakte) var forskjellene i sosial og emosjonell utvikling stort sett forsvunnet etter 2 år. I tillegg var effekten av konflikt i ekteskapet mye mindre enn for gutter, og disse effektene viste en betydelig reduksjon i løpet av 2-årsperioden studiet varte. Den mest uttalte forskjellen mellom jenter fra høy-konflikts og lav-konflikts familier var en større grad av oppmerksomhets-søking, hvining og krevning (*demandingness*) blant den første gruppen.

Disse funnene gir klar støtte til hypotesen om at ekteskapelig konflikt gir vel så store negative effekter som skilsmissen i seg selv. Spørsmålet blir da om skilsmissen har evnen til å redusere konfliktnivået i de aktuelle familiene. I dette studiet, og i Wallerstein og Kelly (1980)'s studie, viste det seg at konfliktene mellom foreldrene holdt seg (eller faktisk økte) etter skilsmissen. Det er pågående konflikter, ikke tidligere konflikter, som ser ut til å forårsake de negative emosjonelle og atferdsmessige effekten en kan observere hos barna. Det som blir avgjørende vil være hvorvidt foreldrene makter å skjerme barna for konfliktene som følger i kjølvannet av skilsmissen. (I den tidlige perioden etter skilsmissen viste det seg dessverre at mange av foreldrene prøvde å involvere barna direkte ved å forme fiendtlige allianser mot den andre av foreldrene, med det resultat at barna opplevde forvirring, konflikt, skyld og fiendtlighet). Undersøkelsen konkluderer med at det i det lange løp ikke er noen god idé for foreldrene å bli værende i et konfliktfylt ekteskap for barnas skyld dersom alternativet er et stabilt, "konfliktløst" samliv med én av foreldrene (Hetherington et al., 1982 s. 262).

Diskusjon av metodiske problemer

Et betydelig problem med studiet av skilsmisse er at en mengde faktorer interagerer med skilsmissen, og fører til at konsekvensene manifesterer seg slik de gjør. Disse faktorene inkluderer (men er ikke begrenset til) barnets kjønn og alder, omsorgsgivers kjønn, alder

og modenhet, sosial klasse, økonomiske/sosioøkonomiske forhold, nærvær av steforeldre, sosialt nettverk, konflikt mellom foreldrene, og sosiale og kulturelle forhold som holdninger til skilsmisse. Visse fenomener eller typer atferd som kan opptre i familier vil i tillegg kunne bidra indirekte til negative konsekvenser av skilsmisse ved å gi økt sårbarhet, for eksempel patologisk kommunikasjon (Watzlawick, Bavelas & Jackson, 1967).

En del studier kontrollerer for en eller flere av disse faktorene, men kan vanskelig kontrollere for alle. Dette har den ulempen at en kan forveksle effekten av disse faktorene med det en ønsker å studere. Endel studier baserer konklusjonene på små eller ikkerepresentative utvalg, som kan gjøre det vanskelig å generalisere resultatene. Hetherington et al. studerte en antatt normalpopulasjon, men utvalget er ikke representativt. Wallerstein og Kelly's studie (og Wallerstein og Blakeslee's oppfølging) er heller ikke representativ, idet de baserer seg på en (henvist) klinisk populasjon.

Mange av måleinstrumentene som blir brukt har tvilsom validitet, både indre- og predikativ, selv om valget av avhengig variabel i og for seg er ukontroversielt. Mest suspekt er bruken av projektive tester, som i tillegg gjøres til gjenstand for subjektiv tolkning. Selvrapporing, bla. i forbindelse med vurdering av kjønnsrolleutvikling, har heller ikke vist seg å være tilstrekkelig pålitelig (Edwards, 1987).

Et annet betydelig problem er den nesten ensidige baseringen på korrelasjonelle studier (Wallerstein et al. samt Hetherington et al. unntatt). Etableringen av en korrelasjon har ofte blitt tolket som en årsak-virkningssammenheng når kun en statistisk assosiasjon har eksistert. Mange forskere har i tillegg tolket virkningene som enveis, og oversett muligheten for at barn påvirker sine foreldre og miljøet forøvrig (Edwards, 1987). Blechman (1982 i Edwards, 1987) påpeker at den nesten eksklusive bruken av kryss-seksjonelle design gjør det svært vanskelig å observere utvikling hos barn, og en kan vanskelig vite om de observerte korrelasjonene skyldes endring av familiestrukturen eller andre faktorer.

Samlet representerer dette en betydelig kritikk mot mye av den eksisterende forskningen, som gjør at en må vise en viss forsiktighet i tolkningen av mye av den litteraturen som foreligger.

Konklusjon/Avslutning

Resultatene av skilsmiseforskningen er ekstremt divergerende og til dels motsetningsfylt. Samtidig som en rekke forfattere har funnet negative effekter av skilsmisse, har andre (for øvrig i tråd med hva en kunne forvente) funnet støtte for at skilsmisse ikke trenger å være en udelte ulempe. Selv om en ser bort fra effektene av foreldrekonflikt (der skilsmisse hovedsakelig bidrar til å fjerne et negativt fenomen) finner en del forskere positive effekter av skilsmisse. Høyere nivå av ego-identitet og raskere utvikling av moral og ansvarsfølelse er funnet av bla. Hetherington et al. (1982) og Wallerstein og Kelly (1980). Lopez (1987) finner at skilsmisse fremskynder de fleste former for separasjon mellom foreldre og eldre ungdommer, og fremmer individualisering og ego-modning. Kanskje er forandringer i familieprosessvariabler bedre prediktorer for barnas tilpasning enn skilsmissen i seg selv.

Kan en så trekke noen konklusjon på basis av det materialet som foreligger? Amerikanske studier basert på representative utvalg som inkluderer barn fra intakte samliv foreslår at de skadelige langtidseffektene av skilsmisse som enkelte finner er verd bekymring, men påpeker at disse mer alvorlige virkningene kun berører en minoritet av skilsmissebarna. Selv om dette skulle være tilfelle er det ikke noe en kan bagatellisere.

Et mer fundamentalt poeng, og noe svært mange forskere er enige om, er at barns reaksjoner på skilsmisse varierer svært mye. Det finnes ikke noe enhetlig mønster for hvordan barn mestrer foreldrenes skilsmisse og tilpasser seg det nye foreldreskaparrangementet. En av de tingene som derfor blir viktig er å identifisere de omstendighetene som gjør at barn viser en adekvat tilpasning etter skilsmissen.

Referanseliste

- Amato, PR & Keith, B (1991). *Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis*. Psychological Bulletin, 110, 26–46.
- Black, LE & Sprenkle, DH (1991). *Gender differences in college students' attitudes toward divorce and their willingness to marry*. Journal of Divorce and Remarriage, 14, 47-60.

- Bolger, KE, Patterson, CJ, Thompson, WW & Kupersmidt, JB (1995). *Psychosocial adjustment among children experiencing persistent and intermittent family economic hardship*. *Child Development*, 66, 1107–1129.
- Bronfenbrenner, U (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cummings, EM, Zahn-Waxler, C & Radke-Yarrow, M (1981). *Young children's response to expression of anger and affection by others in the family*. *Child Development*, 52, 1274–1282.
- Diekmann, A & Engelhardt, H (1995). *Sex-specific effects of the intergenerational transmission of divorce risks*. *Zeitschrift für soziologie*, 24(3), 215–228.
- Drill, RL (1986). *Long-term effect of divorce: Depression and the perception of loss*. *Dissertations Abstracts International*, 46 (5), 1681-B.
- Edwards, JN (1987). *Changing family structure and youthful well-being: Assessing the future*. *Journal of Family Issues*, 8, 355-372.
- Evans, S (1987). *Shame, boundaries and dissociation in chemically dependent, abusive and incestuous families*. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 4, 155.
- Erikson, EH & Erikson, JM (1997). *The life cycle completed / Erik H. Erikson. - Extended version*. New York : Norton, c1997.
- Fergusson, DM, Horwood, LJ & Lynskey, MT (1992). *Family change, parental discord and early offending*. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 33, 1059–1075.
- Fergusson, DM, Horwood, LJ & Lynskey, MT (1995). *Maternal depressive symptoms and depressive symptoms in adolescents*. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 1161–1178.
- Furstenberg (Jr.), FF & Cherlin, AJ (1991). *Divided families: What happens to children when parents part*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Glenn, ND & Kramer, KB (1987). *The marriages and divorces of the children of divorce*. *Journal of Marriage and the Family*, 49, 811-825.
- Hetherington, EM & Clingempeel, WG (1992). *Coping with marital transitions*. *Monographs of the Society for Research on Child Development*, 57, nos. 2-3. Serienr. 227.

- Hetherington, EM, Cox, M & Cox, R (1982). *Effects of divorce on parents and children*. I Lamb, M. E. (Red.), *Nontraditional families: Parenting and child development* (ss. 233-288). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Ass.
- Hodges, WF (1991). *Interventions for children of divorce: Custody, access, and psychotherapy* (2. utg.). NY: John Wiley & Sons.
- Jenkins, JM & Smith, MA (1991). *Marital disharmony and children's behavior problems: aspects of a poor marriage that affect children adversely*. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 32, 793-810.
- Kulka, R & Weingarten, H (1979). *The long-term effect of parental divorce in childhood adjustment*. *Journal of social issues*, 35(4), 50-78.
- Long, N & Forehand, R (1987). *The effect of parental divorce and parental conflict on children: An overview*. *Developmental and Behavioral Pediatrics*, 8, 292-296.
- Lopez, FG (1987). *The impact of parental divorce on college student development*. *Journal of Counseling and Development*, 65, 484-486.
- Lussen, LB (1988). *The female adolescents unconscious experience of parental divorce*. *Smith College Studies in Social Work*, 58, 101-121.
- Nelson, E, Allison, J & Sundre, D (1992). *Relationship between divorce and college students' development of identity and intimacy*. *Journal of Divorce and Remarriage*, 18, 121-135.
- Peck, JS (1989). *The impact of divorce on children at various stages of the family life cycle*. *Journal of Divorce*, 12, 81-103.
- Pope, H & Mueller, CW (1976). *The intergenerational transmission of marital instability: comparisons by race and sex*. *Journal of social issues*, 31, 49-66.
- Rozendal, F (1983). *Halos vs. stigmatas: the long-term effect of parent's death or divorce on college students concept of the family*. *Adolescents*, 18(72), 947-955.
- Silvestri, S (1992). *Marital instability in men from intact and divorced families: Interpersonal behavior, cognitions and intimacy*. *Journal of divorce and Remarriage*, 18, 79-108.

- Statistisk Sentralbyrå (2000). [Http://www.ssb.no/emner/02/02/30/ekteskap.html](http://www.ssb.no/emner/02/02/30/ekteskap.html);
[Http://www.ssb.no/emner/02/02/30/skilsmisse.html](http://www.ssb.no/emner/02/02/30/skilsmisse.html); [offisiell statistikk tilgjengelig på Internett].
- Tasker, FL & Richards, MPM (1994). *Adolescents attitudes toward marriage and marital prospects after parental divorce – a review*. *Journal of adolescent research*, 9(3), 340–362.
- Wallerstein, JS & Blakeslee, S (1989). *Second chances: Men, women & children a decade after divorce*. NY: Ticknor & Fields.
- Wallerstein, JS & Kelly, J (1980). *Surviving the breakup: How children and parents cope with divorce*. NY: Basic Books.
- Watzlawick, P, Bavelas, JB & Jackson, DD (1967). *Pragmatics of human communication: A study of interactional patterns, pathologies, and paradoxes*. NY: W. W. North.
- Zill, N (1978). *Divorce, marital happiness, and the mental health of children. Findings from the FCD National Survey of Children*. I Bronfenbrenner (1979) *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Zill, N, Morrison, DR & Coiro, MJ (1993). *Long-term effect of parental divorce on parent-child relationships, adjustment and the achievement in young adulthood*. *Journal of Family Psychology*, 7, 91–103.

Fra og med 1996 ble tidligere publikasjonsserier ved Høgskolen i Harstad erstattet med en **Skriftserie** og en **Arbeidsnotatserie**.

Skriftserien - ISSN 0807-2698

- 2000/14 **Lars Bjørgum:** Barn og skilsmisse: Konsekvenser for utvikling av barn og unges identitet, intimitet og kjærlighetsforhold (ISBN 82-453-0155-8) Kr. 60,-
- 2000/13 **Arild Wikan:** From Chaos to Chaos – *An Analysis of a Discrete Age-structured Prey-Predator Model* (ISBN 82-453-0153-1) Kr. 60,-
- 2000/12 **Terje Thomsen / Bjørn-Eirik Johnsen / Viktor Sommerbakk:** «Nære studier for fjerne studenter?». (ISBN 82-453-0151-5) Kr. 100,-
- 2000/11 **Stein Mikkelsen:** «Problemer og paradokser i forebyggende arbeid». (ISBN 82-453-0150-7) Kr. 50,-
- 2000/10 **Tor Schjelde:** «Læring, undervisning og vurdering/eksamen ved vernepleierutdannelsen». (ISBN 82-453-0148-5) Kr. 70,-
- 2000/09 **Turid Kayser Kvalø:** «Byråkraten og klienten i velferdsstaten». (ISBN 82-453-0146-9) Kr. 50,-
- 2000/08 **Ruben Moi:** «'Anonymous: *Mysself and Pangur*': What is the point of Paul Muldoon's postmodernist play in *Hay*?». (ISBN 82-453-0145-0) Kr. 50,-
- 2000/07 **Harald Torsteinsen:** «Den økte effektivitetsfokuseringen i norske kommuner - - *motefenomen eller rasjonell nyorientering?*». (ISBN 82-453-0144-2) Kr. 50,-
- 2000/06 **Ruben Moi:** «Dissertation, discourse, différance and dissemination: an attempt to apprehend the Derridean movements of writing». (ISBN 82-453-0143-4) Kr. 50,-
- 2000/05 **Viggo Andreassen:** «Arbeidsledighet og økonomisk teori». (ISBN 82-453-0142-6) Kr. 60,-
- 2000/04 **Viggo Andreassen:** «Nytte-Kostnadsanalyse som beslutningsverktøy». (ISBN 82-453-0141-8) Kr. 80,-
- 2000/03 **Viggo Andreassen:** «Ulike årsaker til offentlig intervensjon i et lands økonomi». » (ISBN 82-453-0139-6) Kr. 60,-
- 2000/02 **Grete Hagebakken:** «Privatisering av eldreomsorg: Med Sverige som forbilde? *En gjennomgang av svenske erfaringer og holdninger til kommersiell privatisering av eldreomsorg, sett i sammenheng med dagens norske situasjon*» (ISBN 82-453-0138-8) Kr. 70,-
- 2000/01 **Ådne Danielsen:** «Mot New Public Management i Norske kommuner? Om reformer og omstillingsprosesser i kommunal sektor». (ISBN 82-453-0136-1) Kr. 70,-
- 1999/18 **Jan-Sverre Isaksen:** «Ekstern analyse av kortsiktig konkurrisiko for modne aksjeselskaper». (ISBN 82-453-0135-3) Kr. 70,-

- 1999/17 **Harald Bergland / Pål Andreas Pedersen** «Regulering av forurensninger fra produsenter og konsumenter». (ISBN 82-453-0134-5) Kr. 70,-
- 1999/16 **Arild Wikan** «Periodic Phenomena in a Discrete Age-Structured Prey-Predator Model - I Density Dependent Survival Probabilities». (ISBN 82-453-0133-7) Kr. 60,-
- 1999/15 **Ådne Danielsen** «Metaforbruk i organisasjonsteoretisk litteratur». (ISBN 82-453-0132-9) Kr. 60,-
- 1999/14 **Turid Kayser Kvalø** «Du kan ikke sitte på rumpa og vente på studiekvalitet – Hva er studiekvalitet og hvordan måle det?». (ISBN 82-453-0131-0) Kr. 90,-
- 1999/13 **Marit Ruth Rustad** «Osorgsideologi i praksis - En studie av hverdagsliv til mennesker med psykisk utviklingshemming, sett i lys av ansvarsreformens intensjoner». (ISBN 82-453-0130-2) Kr. 120,-
- 1999/12 **Hilde Nordahl-Pedersen:** «Brukernes erfaringer med trygdekontoret». (ISBN 82-453-0129-9) Kr. 70,-
- 1999/11 **Mette Ravn Midtgard / Jan Vidar Haukeland:** «Fiskeværet som feriested». (ISBN 82-453-0128-0) Kr. 50,-
- 1999/10 **Tor J. Schjelde:** «Vernepleiere, sosionomer og barnevernspedagoger i skolen. Hvilken formell kompetanse har de og hvilke arbeidsoppgaver bør de ha i skolen?». (ISBN 82-453-0126-4) Kr. 50,-
- 1999/9 **Steinar Johansen:** «Konkurransetsetting av pleie og omsorgstjenester - Rasjonell handling eller legitim tilpasning- Organisasjonsteoretiske utfordringer for en empirisk studie». (ISBN 82-453-0126-4) Kr. 60,-
- 1999/8 **Rikke Gürgens:** «Å forske på annerledeshet. Det usedvanlige teater sett som et semiotisk fenomen, en hermeneutisk prosess og et terreng for 'grounded theory'». (ISBN 82-453-0125-6) Kr. 50,-
- 1999/7 **Ådne Danielsen:** «FINNES DET EN POSTMODERNE POLITIKK? Tanker rundt modernitet og postmodernitet som samfunnsmessige tilstander med omsorgspolitik for mennesker med psykisk utviklingshemming som eksempel». (ISBN 82-453-0124-8) Kr. 50,-
- 1999/6 **Ådne Danielsen:** «Organisasjonsfeltbegrepet innenfor nyinstitusjonell organisasjonsteori» (ISBN 82-453-0122-1) Kr. 50,-
- 1999/5 **Harald Torsteinsen:** «Effects of privatization and competitive tendering on local government – a comparative study.» (ISBN 82-453-0121-3) Kr. 50,-
- 1999/4 **Rolf Wynn:** «Conversation Analysis and the Conversational Rules» (ISBN 82-453-0119-1) Kr. 50,-
- 1999/3 **Stein Mikkelsen:** «SAFE COMMUNITY - SYMBOL OG SAMARBEID Sluttrapport fra studie av lokalt ulykkesforebyggende arbeid organisert etter WHO's Safe Community (Trygge Lokalsamfunn)-modell.» (ISBN 82-453-0118-3) Kr. 60,-
- 1999/2 **Terje Thomsen:** «Mot fremtidens utdannelse - om skjønnheten og udyret i høgre utdanning». (ISBN 82-453-0117-5) Kr. 50,-
- 1999/1 **Rolf Utkvitne:** «Harstad og nyetableringer i detaljhandelen». (ISBN 82-453-0115-9) Kr. 90,-

- 1998/20 **Rikke Gürgens:** «Regiroller og teaterorganisering. *Casestudie av Bentein Baardsons regi av 'Garmann & Worse & Co' på Rogaland teater.*» (ISBN 82-453-0114-0) Kr. 130,-
- 1998/19 **Tore Høgås:** «Deconstructing and Reconstructing the Text: Intertextualities of Literature, Body, and Nature in Jane Smiley's *A Thousand Acres.*» (ISBN 82-453-0113-2) Kr. 130,-
- 1998/18 **Harald Torsteinsen:** «Om å skynde seg langsomt. Hvordan skape oppslutning om organisasjonsreformer i kommunesektoren?» (ISBN 82-453-0112-4) Kr. 40,-
- 1998/17 **Truls Erikson:** «Intellektuell kapital: Hvilke grep må til?» (ISBN 82-453-0111-6) Kr. 40,-
- 1998/16 **Ruben Moi:** «Voice and Vision - An analysis of the Allegorical Aspects in Seamus Heaney's *Oevre*» (ISBN 82-453-0110-8) Kr. 120,-
- 1998/15 **Tore Einar Johansen / Kjell Toften:** «Retraining of Russian Military Officers - a feasibility study» (ISBN 82-453-0109-4) Kr. 50,-
- 1998/14 **Alexander Kwesi Kassah:** «The Community Idea» (ISBN 82-453-0107-8) Kr. 50,-
- 1998/13 **Alexander Kwesi Kassah:** «Community-Based Rehabilitation in the city: A case of Jamestown-Accra, Ghana» (ISBN 82-453-0105-1) Kr. 50,-
- 1998/12 **Kjell Toften:** «Chain Integration in the Norwegian Hotel Industry - industry overview, causes, and some strategic implications (ISBN 82-453-0104-3) Kr. 50,-
- 1998/11 **Baard Borge:** «NS' mange ansikter: Innholdsanalyse av et propagandaskrift fra 1944» (ISBN 82-453-0103-5) Kr. 70,-
- 1998/10 **Truls Erikson:** «Entrepreneurial Capital - The Emerging Venture's Most Important Asset & Competitive Advantage» (ISBN 82-453-0098-5) Kr. 40,-
- 1998/9 **Anne Marit Bygdnes:** «Toalett-trening av mennesker med psykisk utviklingshemming. En teoretisk drøfting og et empirisk bidrag». (ISBN 82-453-0097-7) Kr. 120,-
- 1998/8 **Tanja Susann Ihlhaug/Leif Hugo Hansen:** «Medbestemmelse eller mer bestemmelse? - bruker lederne de tillitsvalgte?» - *En undersøkelse om ledelsesatferd og ansattes medbestemmelsesrett i kommunal virksomhet i Troms Fylke.* (ISBN 82-453-0096-9) Kr. 90,-
- 1998/7 **Kjell Toften:** «Express Reiser - Scandinavian Package Tour Industry» ISBN 82-453-0095-0) Kr. 40,-
- 1998/6 **Stein Mikkelsen:** «Safe Community - Symbol and Co-operation. A study of inter-sectoral co-operation and development in a Norwegian community» (ISBN 82-453-0094-2) Kr. 50,-
- 1998/5 **Truls Erikson:** «A Study of Entrepreneurial Intentions Among a Cohort MBAs - The Extended Bird Model». (ISBN 82-453-0093-4). Kr. 50,-
- 1998/4 **Arild Wikan:** «4 Periodicity in Leslie Matrix Models with Density Dependent Survival Probabilities» (ISBN 82-453-0092-6) Kr. 70,-
- 1998/3 **Arild Wikan:** «Dynamical Consequences of Reproductive Delay in Leslie Matrix Models with Nonlinear Survival Probabilities» (ISBN 82-453-0091-8) Kr. 70,-
- 1998/2 **Terje Thomsen:** «Gruppeintervjuet - avgrensning, anvendelse og anvisning» (ISBN 82-453-0089-6) Kr. 50,-

- 1998/1 **Alexander Kwesi Kassah:** «Community Based Rehabilitation and Stigma Management by Physically Disabled People in Ghana». (ISBN 82-453-0088-8) Kr. 50,-
- 1997/17 **Tore L.Jensen:** «Interorganizational Governance Structure and Outlet Economic Performance». An Application of Accounting Data in Interorganizational Performance Measurement. (ISBN 82-453-0088-8) Kr. 110,-
- 1997/16 **Tore L.Jensen:** «En analyse av ukedagseffekter i futuresmarkedet for elektrisk kraft». (ISBN 82-453-0086-1) Kr. 50,-
- 1997/15 **Baard Borge:** «Krig, oppgjør og nasjonal konsensus - Etterkrigs- oppgjørens sosiale virkninger i Nederland, Danmark og Norge». (ISBN 82-453-0084-5) Kr. 50,-
- 1997/14 **Tore Einar Johansen:** «Myter og virkelighet om samer - 'de e forskjell på folk og finna'» (ISBN 82-453-0083-7) Kr. 40,-
- 1997/13 **Eli Samuelsen:** «Den besværlige tiden» - Betragtninger om praksisopplæringen i sykepleierutdanningen (ISBN 82-453-0082-9) Kr. 50,-
- 1997/12 **Eli Samuelsen:** «Du er ikke verdig en plass i herberget – Refleksjon over etikk og etiske vurderingers plass i sykepleien» (ISBN 82-453-0081-0) Kr. 50,-
- 1997/11 **Vegard A. Schancke/Miriam G. Lukwago:** «A Programme for Early Intercultural Psychosocial Intervention for Unaccompanied Minor Asylum Seekers and Refugees (EM) - a Group Approach» (ISBN 82-453-0080-2) Kr. 50,-
- 1997/10 **Hilde Nordahl-Pedersen:** «Alternativ medisin og skolemedisin - en paradigmediskusjon» (ISBN 82-453-0068-3) Kr. 50,-
- 1997/9 **Inger Aksberg Johansen:** «Reminisens i et interaksjonsperspektiv - En kvalitativ undersøkelse basert på intervju med eldre og sykepleiere» (ISBN 82-453-0079-9) Kr. 120,-
- 1997/8 **Aud Merethe Alme:** «Lønnsreform og ledermobilitet - Metodiske tilnærminger og resultater» (ISBN 82-453-0078-0) Kr. 70,-
- 1997/7 **Truls Erikson:** «Should Managerial Competence be in the Retail Growth Performance Equation?». (ISBN 82-453-0076-4) Kr. 50,-
- 1997/6 **Børre Kristiansen/Steinar Johansen:** «Rammer for omsorg - Alternative modeller for organisering av Hamarøy Bygdeheim» (ISBN 82-453-0071-3) Kr. 70,-
- 1997/5 **Truls Erikson:** «Retail Profit Performance and The Relationship to Marketing Outcomes and Financial Structure» (ISBN 82-453-0075-6) Kr. 50,-
- 1997/4 **Rolf Utkvitne:** «Kompetanse i Detaljhandelen». (ISBN 82-453-0064-0) Kr. 70,-
- 1997/3 **Hilde Nordahl-Pedersen (red.):** «Konferanserapport fra Helsedagene i Nord-Norge 1996». (ISBN 82-453-0069-1). Kr. 150
- 1997/2 **Truls Erikson:** «A Study of Career Choice Intentions Among a Cohort HBS MBA Candidates. The Ajzen Model». (ISBN 82-453-0074-8). Kr. 70,-
- 1997/1 **Truls Erikson:** «An Empirical Study of Entrepreneurial Choice Intentions Among a Cohort of MIT Sloan Fellows. The Shapero Model». (ISBN 82-453-0072-1) Kr. 50,-
- 1997 **Stine Margrethe Hem/Ådne Danielsen/Anne Marie Bakken:** «Ansvarsreformen i Kvæfjord - En stor oppgave til en liten kommune». (ISBN 82-90586-49-3, i samarb. med Diaforsk)

Kr. 190,-

1996/1 **Arne-Johan Johansen:** «Fra Dårekiste til normalisert omsorg».
(ISBN 82-453-0063-2). Kr. 100,-

Arbeidsnotatserien - ISSN 0809-2567

- 2000/3 **Harald Torsteinsen:** «Når legitimiteten forvitrer. Endringer i regionale elitors holdning til fylkeskommunen 1996-99» (ISBN 82-453-0152-3) Kr. 60,-
- 2000/2 **Trond Hammervoll:** "The need for supply chain management: A dependence perspective"
(ISBN 82-453-0149-3) Kr. 50,-
- 2000/1 **Harald Torsteinsen:** «Privatisering og konkurranseutsetting i kommunesektoren - effekter på ledelse, organisering og styring ». (ISBN 82-453-0147-7) Kr. 50,-
- 1999/2 **Kristian Floer:** «Hvordan bli en mer effektiv student? - Et studiehefte om tema STUDIEVEILEDNING». (ISBN 82-453-0120-5) Kr. 50,-
- 1999/1 **Rolf Wynn:** «Sykdomslære. En innføring i noen sykdommers årsaker, symptomer og behandling». Et kompendium for helsefagstudenter generelt og vernepleierstudenter spesielt. (ISBN 82-453-0116-7) Kr. 80,-
- 1998/2 **Kjell Toften:** «Reiselivsnæringen i et markedsføringsperspektiv - en introduksjon» Et kompendium for RE 4 Turistmarkedsføring
(ISBN 82-453-0108-6) Kr. 70,-
- 1998/1 **Anne Marit Bygdnes:** «Toalett-trening av psykisk utviklingshemmede»
(ISBN 82-543-0099-3) Kr. 70,-
- 1997/2 **Aud Merethe Alme:** «Prosjektskisse: Tjenestemannsorganisasjoner og forvaltningsreformer».
(ISBN 82-453-0085-3) Kr. 50,-
- 1997/1 **Truls Erikson:** «Applying the Canonical Structure of Analysis by Means of Algebra on Managerial Competence and Retail Growth Performance Variables».
(ISBN 82-453-0077-2) Kr. 40,-

Bestilling av publikasjoner

Jeg bestiller herved:

Navn på serien	Nummer	Forfatter	Tittel	Pris
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Ved samlet kjøp over kr. 500 dekker Høgskolen i Harstad porto/frakt - ellers kommer porto i tillegg.

Navn:

Organisasjon:

Adresse:

Postnr. /sted:

Tlf.: Fax:

Vennligst fyll ut skjemaet og returner til:

Høgskolen i Harstad, 9480 Harstad
Tlf.: 77 05 81 00 Fax: 77 05 81 01

Visste du at...

... Høgskolen i Harstad med sine ca 1.000 studenter er blant landets minste høgskoler. Et godt studiemiljø og en uformell tone med nærhet og god oppfølging av den enkelte student preger skolen. Ved årsskiftet 1996/97 flyttet vi inn i nye lokaler som ligger idyllisk og sentralt plassert ved byens havnepromenade.

... våre to fagavdelinger - økonomi-/samfunnsfag og helse-/sosialfag - gir flere studiemuligheter blant ulike grunnutdanninger og videreutdanninger:

Grunnutdanninger:

- Varehandel og distribusjon
- Økonomi og administrasjon
- Reiseliv og turisme
- Engelsk grunnfag
- Statsvitenskap grunnfag
- Barnevernpedagogutdanning
- Sykepleierutdanning
- Vernepleierutdanning

Videreutdanninger:

- Revisjon
- Internasjonal handel
- Ledelse og organisasjon
- Helse- og sosialadministrasjon
- Rehabilitering
- Psykisk helsearbeid
- Reiseliv og turisme

... foruten ordinære undervisningsoppgaver og kurs påtar Høgskolen i Harstad seg også forsknings- og utredningsoppdrag for næringslivet og det offentlige. Våre ca. 60 fagansatte innehar høy kompetanse og dekker et bredt faglig spekter: Økonomi/administrasjon, sosialøkonomi, ledelse/organisasjon, statistikk, statsvitenskap, sosialantropologi, sosiologi, engelsk, matematikk, pedagogikk, spesialpedagogikk, vernepleie, psykologi, sykepleievitenskap, jus.

Besøksadresse: Havnegata 5, 9405 Harstad

Postadresse: 9480 Harstad

-Telefon 77 05 81 00. Telefaks 77 05 81 01

Internett: <http://www.hih.no>

HØGSKOLEN I HARSTAD

